

Sabina Loriga

Történet- és életrajzírás a 19–20. században*

I.

A történészek hosszú időn át úgy gondolták, az a feladatuk, hogy megóvják a feledéstől az emberi cselekedeteket.¹ Ez az elképzelés a természet halhatatlanságának képében gyökerezett, mely szerint az örökkévaló természet elemeinek a létezéshez nincs szükségük emlékezetre; az emberi lények pedig, akiket a halandóság jellemez, a történelemnek köszönhetően szinte teljesen olyanná válhatnak, mint a természet. („Mi azonban, mint kicsérélt levegő, valamennyi előtt tovahúzzunk” – írta egykor Rainer Maria Rilke.²) Ebből a szempontból a történetírásnak azokra a nagyszerű cselekedetekre és munkákra kell összpontosítania, amelyeket a halandók – Szophoklész szavaival, ezek a rettenetes teremtmények – képesek véghezvinni.³

A dolgok azonban az utóbbi kétszáz év során jelentősen megváltoztak. A 18. század végétől kezdve a történészek félretették az egyének cselekedeteit és szenvedéseit, hogy az egyetemes történelemben megpróbálják felfedni a láthatatlan folyamatokat, más szóval „az emberi faj evolúciós változását, melyet annak valódi tartalmaként, magjaként és lényegeként kell felfogni”.⁴ Sokféle oka van annak, hogy a történészek hanyagolni kezdték az emberi lények egyediségeinek feltárását, és a többes számú történelem (*die Geschichten*) felől az egyes számú történelem (*die Geschichte*)⁵ irányába mozdultak el. Erre kétségkívül a modernitás két súlyos következménye is ránehezedett. Egyfelől kiderült, hogy a természet maga is halandó, másfelől fokozatosan elveszett a bizalom abban, hogy érzékszerveinkkel az igazság a maga teljességében megragadható. (Kopernikusz óta a tudomány lényegében semmi másra nem törekedett, mint hogy a közvetlen megfigyelés korlátait bizonyítsa.)⁶ E mély átalakulásokkal párhuzamosan, melyek egyszersem mind túlmutatnak tudatos viselkedésünkön, illetve – bizonyos szempontból – talán még útjainkat sem keresztezik, némely kevésbé tragikus,

* A fordítás eredetije: Sabina Loriga: *Biographical and Historical Writing in the 19th and 20th Centuries. Transitions to Modernity Colloquium*. The MacMillan Center, Yale University, 2008. 02.18. A fordítás az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával készült (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003).

¹ Châtelet 1962.

² Rilke 2003:

³ Arendt 1977 [1958].

⁴ Dilthey 1910.

⁵ Koselleck 2003.

⁶ A természet sebezhető mivoltának felismeréséhez lásd még Jonas 1974.

már-már banális intellektuális viszontagságok is hatással voltak ránk. Ezek közül az első a humaniorák és a társadalomtudományok megbízható és objektív tudományos alapokra helyezésének reménye volt. Ez a törekvés hatalmas erőket mobilizált a legkülönbélebb diszciplínákban (a demográfiától a pszichológiáig, a történelemtől a szociológiáig stb.), abból a célból, hogy kidomborítsa az egységességet és száműzze az egyéni kifejezőmódokat az értelmezés és összehasonlítás humanisztikus és társadalomtudományos modelljeiből.

A múlt egységesítésére irányuló tendencia komoly következményekkel járt. Erre Hannah Arendt is utal egy Karl Jaspersnek 1951. március 4-én írott levelében. Felidézve a 20. század politikai és társadalmi tragédiáit, Arendt úgy fogalmazott, hogy a modern gondolkodás elveszítette a különbségek iránti érzékenységet: „Azt, hogy mi a radikális gonosz, tulajdonképpen nem tudom, de számomra úgy tűnik, hogy ahhoz a jelenséghez van köze, amikor az emberi lény emberi lényként feleslegessé válik. [...] Ez pedig akkor történik meg, amikor minden kiszámíthatatlanság – amely az emberi lények esetében egyet jelent a spontaneitással – teljes mértékben eltűnik.” Majd részletesebben kifejti: „Azt gyanítom, hogy a filozófia nem teljesen ártatlan ebben az igencsak szerencsétlen helyzetben. Természetesen nem abban az értelemben, hogy Hitlernek bármi köze is lett volna Platónhoz. [...] Sokkal inkább talán abban az értelemben, hogy a nyugati filozófia sohasem rendelkezett világos koncepcióval arra vonatkozóan, hogy miben áll a politika lényege, és tulajdonképpen nem is rendelkezhetett, mivel az emberekről mint egyénekről beszélt, a pluralitás tényével pedig csak érintőlegesen foglalkozott.”⁷

A filozófia mellett természetesen a történelmet is érintette a pluralitás elvesztése. A 19. és a 20. században a történelemkönyvek tele voltak főszereplő nélküli tényekkel. Szó volt bennük hatalomról, nemzetekről, népekről, szövetségekről és érdekcsoportokról, s csak a legritkább esetben emberi lényekről.⁸ Ahogy azt a múlt iránt mindig kiemelt figyelmet tanúsító német író, Hans Magnus Enzensberger megjegyezte, a történelem nyelve a személyeket egyre inkább a személytelen kategóriák mögé rejtette: „A történelmet tárgy nélkül mutatják be. Azok az emberek, akikről a történelem szól, csupán kiegészítő alakokként jelennek meg, mintegy színpadi háttérként, homályos tömegként valamely kép hátterében. »Munkanélküliekről« beszélünk, vagy éppen »üzletemberekről« [...]”. Ebben a megközelítésben még az úgynevezett történelemformálók is élettelennek tűnnek: „A többieket – akiknek sorsa nem szerepel a hírekben – végzetük teszi szerencsétlenné. Olyanok, mint a merev próbababák, s leginkább a Chirico-festményeken az emberek helyét elfoglaló fabábukhoz hasonlítanak.”⁹

A múlt effajta kiüresedéséért igen magas erkölcsi és politikai árat kell fizetni. Ahogyan Isaiah Berlin írta, amikor félretesszük a személyes okokat „Nagy Sándor, Julius Caesar, Attila, Mohammed, Cromwell, Hitler olyanok, mint az ára-

⁷ Arendt 1992: 165–166.

⁸ Pomper 1996.

⁹ Enzensberger 1966: 8.

dás, a földrengés, a naplemente, az óceánok és a hegyek; csodálhatjuk őket vagy retteghetünk tőlük, üdvözölhetjük vagy elátkozhatjuk őket, de annak, hogy elítéljük vagy magasztaljuk őket, végső soron ugyanannyi értelme van, mit egy fának prédikálni.” Úgy gondoljuk, hogy Berlin szavai különösen fontosak és érvényesek: rámutatnak a relativizmus azon veszélyére, amely kikezdi az egyéni felelősség elvét. „Ebben a helyzetben abszurd dolog elmarasztalni vagy dicsérni, lehetséges alternatív cselekvésmódokat mérlegelni, történelmi személyeket megvádolni vagy megvédeni, amiért ezt vagy azt teszik vagy tettek. Egy-egy személy iránt persze továbbra is táplálhatunk csodálatot vagy megvetést, de az ilyesmi inkább valamiféle esztétikai ítélet jellegét ölti. Dicsőhimnuszokat zenghetünk vagy átkokat szórhatunk, szerethetünk vagy gyűlölhethetünk, de nem vonhatunk felelősségre és nem igazolhatunk.”¹⁰

II.

Mikor és milyen módon történt meg az egyéni dimenzió feláldozása? A történelmet és a biográfiát elválasztó határvonal mindig is képlékeny volt, és persze minden, csak nem konfliktusmentes. Már az attikai korban Thuküdidész is teljes megvetéssel viseltetett az életrajz iránt. A pontos, személytelen és egyetemes történetírást célzó programjában nyilvánvalóan csak jelentéktelen szerep juthat egy olyan narratív műfaj számára, mely a legszélesebb olvasóközönséget igyekszik rabul ejteni. Két évszázaddal később Polübiosz úgy fogalmazott, hogy a tragikus színház alapjain nyugvó életrajzi történelem összecsérelte a költészetet a történetírással. Megfigyelései a görög történetírásban lezajlott tágabb vita részét képezték, amely szembeállította az *igaz* eszményét az igazság látszatának (*verisimilem*) eszményével, amelyet a szofista Gorgiász is keresett. A Kr. e. 4. és 3. század néhány történetírójának (Philarchus vagy a szamoszi Durisz) kijelentéseivel szemben, akiknek a célja az volt, hogy a történelemből drámát csináljanak, a megfelelő utánczás (*mimesis*), az egyenes vonalú történet keresésén keresztül Polübiosz arra törekedett, hogy az objektív igazságot állapítsa meg és adja tovább.¹¹

A történetírás és a biográfia közötti különbségtétel a barikád másik oldalán állók, az inkább életrajzokat írók körében is gyakori. A római császárkorban Plutarkhosz csekély érdeklődést tanúsított a strukturális elemek iránt, ezeknél sokkal fontosabbnak tartotta a lélek jeleit a politikai oknyomozásnál: „Ebben a könyvben írom le Alexandrosz királynak és Caesarnak, Pompeius legyőzőjének életét; tekintettel az elmondandó sok eseményre, bevezetéképpen csak arra kérem olvasóimat, ne vegyék tőlem rossz néven, ha nem szólok részletesen minden híres eseményről, hanem legnagyobb részüket csak vázlatosan mondom el. Én ugyanis nem történelmi műveket írok, hanem életrajzokat, s az erény vagy

¹⁰ Berlin 2006: 609.

¹¹ Momigliano 1971.

a bűn nem a legkiválóbb tettekben nyilvánul meg: egy-egy jelentéktelen dolog, mondás vagy tréfás megjegyzés gyakran jobban megvilágítja az ember jellemét, mint a legnagyobb csaták, hadseregek vagy ostromok. Amint a portréfestők is az arccal és a tekintettel juttatják kifejezésre a hasonlatosságot, s más részletekkel nem sokat törődnek, adassék meg nekem is, hogy inkább a lélek jellemző tulajdonságait keressem, azok segítségével ábrázoljam hőseim életét, s másoknak engedjem át nagy tetteik és csatáik leírását.”¹²

Az ókoriak szavai váltakozó szerencsével jártak a kora újkor történéseinél. 1599-ben az angol Tacitusnak is nevezett John Hayward, a *Life and Reign of King Henrie III* című munkájában fenntartásait fejezte ki a biográfiával kapcsolatosan, és azt tanácsolta, hogy ne keverjük össze „a hatalmas államok kormányait” a „híres emberek életével és cselekedeteivel”.¹³ Egy évszázaddal később Thomas Burnet, III. Vilmos káplánja, különösen nagy jelentőséget tulajdonított a történelemnek, a biográfiai reflexiónak ezzel szemben csupán kiegészítő, díszítő értéket szánt. „A filozófusok élete, a születések, halálok, a dicsőítés, az utazások, a jó és rossz cselekedetek és a természet dolgai egységbe rendezik és kiszínezik a témát, de csekély jelentőséggel bírnak, mivel ebben [a történelemben] az emberi tudás magvai és fejlődése, valamint a Gondviselés hatalma keresendő.”¹⁴ Ugyanakkor nem mindenki fogadta el a történelem és biográfia közötti, Polübiosz által hirdetett választóvonalat. A 8. században Beda Venerabilis megállapította, hogy az életrajz tulajdonképpen nem más, mint közelebbi nézőpontból vizsgált történelem. A kora újkorban a legfontosabb paleográfiai, diplomáciai és történeti kézikönyvek szerzői (Jean Bodin-től egészen Augustino Mascardiúig és Gabriel Mablyig) az életrajzot mind a történetírás legitím formájának tekintették. A 17. században az Aiszkhülosz tragédiáinak kritikai kiadásáról híres angol filológus, Thomas Stanley a legmagasabb szintű történetírásként definiálta a törvényhozók, a *condottierik*, valamint a bölcsek biográfiáit.¹⁵ Az a nézet, amely szerint a kiváló emberek egyéni sorsai érthetővé teszik a nemzetek választásait, a következő évszázadban szintén széles körben elterjedt véleménynek számított. David Hume meg volt győződve róla, hogy Angliában I. Károly lelki alkata az abszolutizmus ügyére nézve végzetes volt. Évtizedekkel később Voltaire XIV. Lajos és a „rendkívüli kiválóságú, szerencsétlen és örült” svéd XII. Károly, valamint dicső poltavai ellenfele, Nagy Péter cár alakjai köré fűzte történeti elbeszéléseit. Számos követőjével ellentétben Voltaire nem ünnepelte a hősök kultuszát, sokkal inkább azt vallotta, hogy a nagy alakokon keresztül jobban megérthetjük a történelem meglepetéseit, a váratlan eseményeket, melyek oly fontosak a tágabb kép áttekintéséhez, hiszen „a *verosimile* nem mindig válik láthatóvá”.

¹² Plutarkhosz 1978: 581.

¹³ Garraty 1957: 70.

¹⁴ Longo 1986: 39.

¹⁵ A középkori és reneszánsz történetíráásra vonatkozóan lásd Kelley 1970; Hay 1977.

Így aztán Géricault és David festményein egyedül a hős arca, melyet a háttérben élő névtelen örült alkot meg, fejezi ki a *Zeitgeistot*, azaz a korszellemet.¹⁶

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a biográfia és a történetírás közötti határ meglehetősen vitatott volt mindaddig, amíg az intellektuális viták fókuszpontjába nem került, ráadásul éppen akkor, amikor a történeti gondolkodás és a történetírás dicsősége csúcán állt. A következőkben a biográfia és történetírás határait feszegető csatározás két kulcsmomentumát szeretnénk közelebbről megvizsgálni. Az első a 18. század végére, a 19. század elejére datálódik, és elsősorban a történetfilozófia sikeréhez és hatásához köthető. A második a modern történetírásban foglal el központi helyet, és egybeesik a társadalomtörténet és a politikatörténet különválásával, ami a 19. század utolsó évtizedeiben következett be. Mindkét esetben a totalitás lett a változás magyarázó kategóriája.¹⁷

III.

Mindabból, amit idáig tárgyaltunk, világosan körvonalazódik, hogy az egyén megsemmisítésére irányuló első hatások a filozófia felől érkeztek. A történelem finalitásáról 1784-ben írott rövid esszéjében Immanuel Kant az embert olyan eszközként jelenítette meg, akit a természet céljainak elérése érdekében felhasznál, és egyúttal azt is megállapította, hogy a történelemnek az egyének fölé kell emelkednie és nagyobb léptékekben kell gondolkodnia, hiszen mindaz, ami az egyéneknél a legzavarosabbnak és legszabálytalanabbnak tűnik, nem más, mint a fajok összességén belüli egységes és szisztematikus események sorozata. „Az egyes emberek, sőt akár az egész népek, nemigen gondolnak arra, hogy amikor mindenki a maga feje szerint, s az egyik gyakran a másik ellenére, a maga szándékait követi, akkor anélkül, hogy észrevennék, mint valamely vezérfonalon, a természet szándékai szerint járnak, s olyan célokért dolgoznak, amelyek, ha ismernék is őket, nemigen felelnének meg érdekeiknek.”¹⁸ A történelem gondviselészerű víziójának megjelenésével a biográfia még marginálisabbá vált. A történettudomány *a priori* egységességének megújítása után Fichte tagadta az egyén független értékét az egyetemessel szemben. Szerinte egyedül a fajok életének fejlődése az, ami számít, „az egyéneké semmiképp sem”. Hegel szintén úgy érezte, hogy a létezés konkrét voltát fel kell áldozni a *Welt-plan* érdekében – az egyének csupán felesleges tömeget képeznek, akiknek nem kellene elhomályosítaniuk a történelem számára értékes dolgokat. Amikor a világ eseményei, még a legtávolibbak és a legbizarrabbak is, dialektikusan belefoglalhatóak egy eszkatologikus horizontba (az emberi faj szükségszerű és végtelen fejlődésébe), akkor az egyének (még a legnagyobb történelmi személyiségek is, akik egybeesnek az egyetemes

¹⁶ A felvilágosodás korának történetírásához lásd: Meinecke 1965 [1936], különösen 4. és 5. fejezet.

¹⁷ Schlanger 1971.

¹⁸ Kant 2006.

felsőbbrendűséggel, mint például Caesar, vagy a jénai csatamezőn halhatatlanná vált Napóleon) csupán eszköznek tűnnek az ésszerűség kezében, amely egy olyan terv elérése érdekében használja fel őket, amelyet azok fel sem fognak. „A cél, melyet a világtörténet kiemelkedő alakjai öntudatlanul is követnek, nem az, amit ezek az emberek tudatosan elterveznek, hanem amit érzéketlennek tűnő készítés nélkül akarniuk kell, és amely mégis nagyobb távlatokkal bír, mint a személyes érdekek. Ebből fakad az, hogy az emberek mintegy ösztönös megértéssel azt a sorsot végzik be, amit rendeltetészerűen be kellett végezniük. Az ész fortélyának (*List der Vernunft*) hatalma által vezérelve történeti módon cselekszenek, amely jelenség Hegel szerint nem más, mint az isteni gondviselés racionális megnyilatkozása.”¹⁹ Ahogy Karl Löwith megjegyezte, ezen a ponton még a marxizmus sem szakított a klasszikus német filozófiával, „mivel maga Marx rendezte a számlát a Hegel utáni filozófia »német ideológiájával«, bízott magában, hogy megelőlegezi a jövő filozófiáját, amely majd megvalósítja az ész és valóság, a lényeg és létezés egységét, ahogyan azt már Hegel is kívánta.”²⁰

A változás e gondviselészerű víziójában, mely szerint az emberiség fokozatos, ám szükségszerűen fáradságos úton haladva fogja legfelsőbb céljait beteljesíteni, az egyént teljes mértékben szétzúzza a törvény, az a drámai és engesztelhetetlen törvény, amely a véletlenektől teljes egészében mentes. Az egyén elfeledése szinte mindig együtt jár a véletlenek tagadásával, vagy legalábbis azok részleges redukciójával. A waterloo-i ütközet kimenetelét például egészen biztosan befolyásolta az 1815. június 17–18. éjszakáján szakadó eső, ám a leeső esőcseppeket maga a történelem istene küldte. Ezt a gondviselészerű várakozást Victor Hugo költői eszközökkel is megjelenítette. Miután elbeszélte, hogy Oliver Cromwell Jamaicába, Honoré Gabriel Mirabeau pedig Hollandiába akart távozni, ám ebben a királyi tilalom mindkettejüket megakadályozta, mindezt így kommentálta: „távolítsák el Cromwellt az angol, Mirabeau-t pedig a francia forradalomból, lehet, hogy ezáltal két vérpadtól szabadítják meg a két forradalmat. Ki tudja, vajon Jamaica nem mentette volna-e meg I. Károly, a Batáviai Köztársaság pedig XVI. Lajos életét? De nem, Anglia királya meg akarta tartani Cromwellt, a francia király pedig Mirabeau-t. Amikor egy királyt halálra ítélnék, a gondviselés beköti a szemét.” Más szóval Isten keze minden esemény mögött megtalálható: „Ugyan! Ki ne érezné, hogy ebben a zűrzavarban, ebben a viharban, minden rendszer és minden törekvés megannyi füstöt és port kavarázó küzdelmének közepette, a lepel alatt, mely még elrejtje a szemek elől a társadalom és a gondviselés épphogy elkezdett szobrát, az egymást keresztező, egymásnak feszülő és egymást marcangoló, a ködös napfényt villámokkal szétszaggató elméletek, szenvedélyek és illúziók felhője mögött, az egyszerre minden szájon át és minden nyelven megszólaló emberi beszéd lármáján keresztül, a dolgok, emberek és eszmék e szí-

¹⁹ Löwith 1949: 55–56.

²⁰ Löwith 1949: 35.

laj forgatagában, amit tizenkilencedik századnak nevezünk, valami nagy dolog teljeseedik be! Isten továbbra is nyugodt, és művén dolgozik.”²¹

IV.

A 19. század folyamán sok történetíró fordult szembe a történetfilozófia e gondviselészerű és teleologikus koncepciójával. Közöttük az egyik legfontosabb személyiség Wilhelm Humboldt volt, aki két, 1814-ben és 1818-ban az egyetemes történelemről írott esszéjében, valamint a történész feladatáról tartott híres 1821-es beszédében hevesen kritizálta Fichte, Hegel, sőt Kant filozófiai rendszerét, amiért azok az Ember elvont képére épülnek, valamint „a világ látszólag alkalmi és szétszórt eseményeit egyetlen nézőpontra korlátoz[zák], és az egyiket a másikkól következteti[k] ki a szükségszerűség elve alapján”.²² Ezekkel az elméletekkel szemben Humboldt a történelem egyfajta fizikáját pártolta, amely az ember racionális, ugyanakkor érzékeny voltával egyaránt számol.

Humboldt írásaiból kitűnik, hogy elismerte a Kant által emlegetett egységes elemeket. Az emberi individuumok, főként amikor globálisan, tömegként cselekszenek, egyfajta uniformitáshoz igazodnak. Ebből pedig az következik, hogy a természet a személy erkölcsi karakterét is erősen kondicionálja. Ha a látszólag véletlenszerű eseményeket, mint például az esküvők, halálozások, törvénytelen születések vagy bűntények, közelebről megvizsgáljuk, meglepő szabályszerűséget találunk, melyet csakis azzal magyarázhatunk, hogy az emberi cselekvésnek van egy természetes alkotóeleme, ami egységes törvények szerint, ciklikus jelleggel nyilvánul meg. A történelem ugyanakkor nem csupán a természet egyszerű produktuma, hiszen az emberi személyiség teremtő erői szintén hatással vannak rá: az egyént nem magyarázhatjuk egyszerűen „valamely hatás elszენvedése alapján (sőt, éppen hogy az egyén reakciója az, ami ezeket meghatározza)”.²³ Vagyis a természetet az emberi cselekvések szüntelenül változtatják, noha olykor ismeretlen és teljesen váratlan módon. Ehhez mindössze az kell, hogy egy erős lélek, akit többé-kevésbé tudatos módon valamely nagy eszmény vezérel, elképzelje, hogy a megfelelő anyag formát ölt, mivel az eredmény az eszményhez kötődik, más szóval a természet megszokott rendjétől idegen. Humboldt, amikor az emberi cselekvésről beszélt, nem csupán a nagy emberek cselekedeteire gondolt: „Tagadhatatlan, hogy a géniusz és az elemi szenvedély által vezérelt cselekedetek a természet gépies folyásától idegen dolgok, [bár] szigorúan véve ez az emberi individualitás minden eredményéről elmondható.”²⁴

E gondolatokkal Humboldt két rendkívül fontos dologra hívta fel a figyelmet. Először is kifejtette, hogy mit jelent a történelem etikai dimenziója.

²¹ Hugo 1976 [1834]: 285, 331.

²² Humboldt 2006.

²³ Humboldt 1904 [1818]: 360.

²⁴ Humboldt 1904 [1818]: 360.

A történelem nála ugyanis nem az erkölcsökről szól: a történelem nem kövendő vagy elutasítandó példák tárát jelenti – a példák vagy nem jók semmire, vagy félrevezetőek. Ugyanakkor a történelem annyiban rokon az etikával, hogy – ahogyan 1860-ban Leopold von Ranke megfogalmazta – képes felfedni a szabadság drámáját. „A közeg, amelyben a történelem működik, a valóság iránti érzék: ebbe beletartozik az időben való létezés átmenetiségének, valamint a múltbeli és jelenlegi okoktól való függőségnek a tudata; ugyanakkor megvan benne a belső, szellemi szabadság érzése is.”²⁵ Másodsorban, Humboldt emlékeztetett arra, hogy a történész teljességérzete nem feltétlenül vág egybe az ideális totalitás fogalmával. Ez az érzés nem egyedi és nem is békés, hanem mindig sokrétű, élettől lüktető, ellentmondásos, különbségekkel és kontrasztokkal teli. 1803-ban egy Karl von Brinckmann-nak szóló levelében Humboldt ezt az érzést igen hevesen fogalmazta meg, amikor azt írta, hogy úgy érzi, útja „nem ama bizonyos Egyedüli felé vezet, ami az egészet jelenti, egy újabb elhibázott koncepciót, hanem egy olyan egység felé, amelyben az ember minden fogalma, az egység és a pluralitás közötti minden ellentét összefonódik.”²⁶

Humboldt gondolatait más történészek aztán újra elővették, többek közt Johannes Droysen, vagy néhány évvel később Jakob Burckhardt. Bizonyos szempontból a történetfilozófia arra irányuló kísérlete, hogy a múlt egyéni esetein távolabbra tekintsen, és így azok különbségeit megszüntesse, a történészek részéről jelentős ellenállásba ütközött, és olyan gondolatok egész sorát indította el, melyek a múlt pluralitásának védelme mellett kardoskodtak.

V.

A történetírás és a biográfia között húzóódó szakadék mélyülésének második fordulópontja a 19. század végéhez kapcsolódik. Ahogy Johann Gustav Droysen, a legérzékenyebb történészek egyike is megfigyelte, „tudományunk épphogy csak megszabadult a filozófiai-teológiai köntöstől, és íme, a természettudományok máris be szeretnék kebelezní”.²⁷ A valóságban a veszély a természettudományok helyett inkább a legújabb társadalomtudományok, vagyis a maguk számára megkérdőjelezhetetlen tudományos státust biztosítani kívánó demográfia és szociológia felől érkezett.

Az 1830-as években Lambert Adolphe Quételet létrehozta az átlagember fogalmát abban a reményben, hogy az majd segíteni fog a társadalmi mechanizmusok leírásában, azaz egy olyan társadalomtudomány létrehozásában, amely meg tudja ragadni a szellemi és erkölcsi jelenségeket irányító törvényeket, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a fizika törvényével: „Az ember, akit alább vizsgálok, a test gravitációs pontjának párhuzamaként fogható fel a társadalomban.

²⁵ Humboldt 2006.

²⁶ Humboldt 1939: 151.

²⁷ Droysen 1977.

Ő az az átlag, amely körül a társadalmi elemek oszcillálnak. Ha úgy tetszik, egy fiktív lény, aki számára minden dolog a társadalomra számolt átlageredményeknek megfelelően fog alakulni.” Az átlagember fogalma mindannak a hivatalos feláldozását jelentette, ami túlságosan egyéni vagy szabálytalan: „Először is el kell felednünk az elszigetelten felfogott ember képét, és egyszerűen úgy kell tekintenünk rá, mint a faj parányi töredékére. Individualitásától megfosztva megszüntünk minden véletlenszerűt, az egyéni sajátosságok pedig, amelyeknek csak alig, vagy egyáltalán nincs hatásuk a tömegre, maguktól elvesztik majd a jelentőségüket, s így lehetővé válik az általános eredmények kimutatása.”²⁸ A következő évtizedekben az átlagember fogalma óriási sikert aratott. Abbéli meggyőződésükben, hogy az emberi lények nem menekülhetnek a kauzalitás mindenre kiterjedő törvénye elől, Henry Thomas Buckle, Grant Allen és Louis Bourdeau a külső határok, különösen pedig a földrajzi határok erejét hangoztatták, az emberi lényeket pedig (az organikus szövetet alkotó sejtekhez hasonlóan) a társadalmi élet hálót szövő névtelen hangyákhoz hasonlították.²⁹ Herbert Spencer szerint ugyanezek a korlátok a híres emberekre is érvényesek: „Generációjával együtt, amelynek parányi részét képezi – az intézményekkel, nyelvvel, tudással, erkölcsökkel, a sokféle mesterségbeli tudással és eszközökkel – ő maga is azon óriási, felhalmozott erők eredménye, amelyek már ősidők óta működnek.”³⁰ Mindebből az következett, hogy a tudomány feladata az átlagember magyarázata lett minden faj esetében, lemondva ezzel a morfológiai változatokról és az egyéni különbségekről. Habár minden egyes ember fontos lehet, az egyének gondolatainak és cselekedeteinek nincs történeti jelentőségük. Sokat mondó a megfogalmazás átalakulása is: azok a dolgok, amiket Plutarkhosz a „lélek jeleinek” nevezett, és amit Hegel már „jelentéktelen semmiségekké” fokozott le, most kiegyenlítendő, vagy akár megszüntetendő „egyéni kifejezőmódokká” váltak.

VI.

A 19. század során a tudomány nevében sok történész csatlakozott a biográfia elleni háborúhoz. Némelyikük egyenesen égett a vágtyól, hogy elhagyja a morális

²⁸ Quételet 1835: 51.

²⁹ Buckle 1958; Allen 1878, 1881; Bourdeau 1888.

³⁰ Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni a faji gondolat hatását a társadalomtudományok deperszonalizációs folyamatára. A legérdekesebb kétségkívül Spencer esete, aki a búr háború alatt *rebarbarizációval* vádolta a brit kormányt. A *Study of Sociology* második fejezetében a környezetet faji gondolatok mentén definiálja: „Minden lehetősége kizárható annak, hogy egy Arisztotelész egy ötven fokos szöveget bezáró arcéllel rendelkező apától és anyától származzon, továbbá a lehető legkisebb a lehetősége annak, hogy egy Beethoven egy olyan kannibál törzsben bukkanjon fel, amelyben az emberi hús megevése előtti készülődés ritmikus kiáltásokból áll.” Ennél tovább is megy: a következő oldalakon az életrajzi jegyeket törzsi jelenségként határozza meg, melyek leginkább a legelső történeti fajokat jellemezték, és arra célozgat, hogy az elvont, személytelen gondolat a legfelsőbb civilizációk egyik legszembetűnőbb vonása. Ezt utóbbi elképzelést megtalálhatjuk még Carr *What is History?* című munkájában is (Carr 1995 [1961]); Lásd Mosse 1978.

gondolatok köntösét, és helyette inkább a természettudományok modelljét követő társadalomtudományok újabb és feltűnőbb ruháját öltse fel. Ezek a történészek a tudományosság alapvető kritériumának tekintették a személytelenség egyszer s mindenkorra igazoltnak vélt gondolatát, még akkor is, ha adott esetben Buckle, Spencer és Bourdeau szélsőséges determinizmusát nem is fogadták el teljesen. Az Atlanti-óceán másik oldalán John Fiske, az amerikai történelemtől írt számos munka szerzője azt remélte, hogy így lehetséges lesz egy „nagyszabású historiográfiai forradalmat” végrehajtani. „A történelem tanulmányozásában a 19. század közepétől bekövetkező forradalom ugyanolyan hatalmas és mélyreható, mint ami Darwin irányítása alatt a biológiai tanulmányokban végbement. A távolság, amely Edward Freeman 1880-as évekbeli és Thomas Babington Macaulay 1850-es évekbeli tudását egymástól elválasztotta, éppen olyan óriási, mint a John Daltont és Humphrey Davyt a flogiszton híveitől elválasztó távolság.” Ugyanakkor azokban a legfontosabb munkákban, amelyek ezeket az óriási változásokat előidézték – például Henry Maine és William Stubbs, Numa Fustel de Coulanges és Maurer műveiben –, az életrajz kimondottan alárendelt szerepet játszik, vagy egyáltalán nem játszik semmiféle szerepet.³¹

Franciaországban Emile Durkheim felismerte a nagy emberek politikai szerepének fontosságát: „Az a társadalom, mely a kimagasló szellemet feláldozza a tömeg, illetve egy steril egyenlőség valamiféle vak szeretetének oltárán, saját magát ítéli mozdulatlanságra, ami nem sokban különbözik a haláltól.”³² Durkheim azonban úgy vélte, hogy a nagy emberek a társadalomtudományok számára zavaró tényezőt jelentenek, hiszen ennek az egyéntől független gondolkodásmódokat, érzéseket és cselekedeteket kell tanulmányoznia. Híres összehasonlítása a társadalmi tény és a statisztika között ebből a meggyőződésből fakadt: „Mivel minden adat kivétel nélkül magában foglalja mindegyik egyéni esetet, az egyéni körülmények, melyeknek részük lehet a jelenség létrejöttében, kölcsönösen semlegesítik egymást, következésképpen nem járulnak hozzá a jelenség meghatározásához.”³³

Néhány évvel később François Simiand felelevenítette ezt az elképzelést, és ezúttal minden társadalomtudomány egyesítésének ügyében használta fel. Simiand, bár elismerte a történelem különleges értelmező minőségét, fenntartotta, hogy a történészeknek az objektívet, nem pedig a spontán individualitást kell tanulmányozniuk. „Egy jogszabály, egy vallási hittétel, egy babona, egy szokás, a tulajdonforma, a társadalmi szerveződés, egyfajta munkafelfogás, az árucseré, a lakhatás, az öltözködés meghatározott módja, egy erkölcsi szabály stb., – mindezeket készen kaptam, az életem részét képezik, spontán megnyilvánulásaimtól függetlenül, és nemritkán azok ellenében.” A politika, az egyének és a kronológia (amelyeket Simiand „a történészek törzsi bálványainak” nevezett) minden realitást nélkülöznek, éppen ezért más kulcsszavakkal, például az ismétlődés, a szabályos-

³¹ Fiske 1881: 81.

³² Durkheim 1975 [1883].

³³ Durkheim 1963 [1895]: 10.

ság és a hagyomány fogalmaival kell helyettesíteni őket. „A szabály, mint más pozitív tudományokban, itt is az, hogy *jó absztrakciónak* fogadjuk el azokat, amelyek alkalmasak rá, hogy szabályszerűségeket, s ha lehetséges, törvényszerűségeket állapítsanak meg, s ezeket ki is mutassák.” Sőt, Simiand szerint a történeti kauzalitás nem az indíték, hanem a törvény formájában jelentkezik: „Okozati viszony nem egy cselekvő és egy cselekedet között jön létre. Nem egy erő és egy eredmény között, hanem két pontosan ugyanolyan jellegű jelenség között. Az okozati viszony tartós viszonyt, szabályszerűséget, törvényt jelent. A szó pozitív értelmében csak ott van ok, ahol törvényszerűség van, vagy ennek lehetősége.” Ezután hozzáteszi, hogy „csak akkor van ok-okozati kapcsolat, ha szabályszerűség van az összefüggések között, ha a megállapított viszony mindig egyformán újul meg; egy egyedi esetnek *nincsen oka*, tudományosan nem magyarázható.”³⁴

A személytelen történelem írásának álma néhány német történészt is magával ragadott. 1896-ban a lipcsei egyetemen a *Kultur-und Universalgeschichte Institut* megalapítója, Karl Lamprecht a természettudományokból kiindulva kidolgozott egy abszolút és normatív jellegű tudományfogalmat, és azt valamennyi társadalomtudományra alkalmazta. Feltevése szerint az oksági viszonyok elemzése annyira alapvetővé és módszeressé vált, hogy a történelem megkérdőjelezhetetlenül tudományos státusra tudott szert tenni. Minthogy a tudomány feladata az, hogy feltárja az okok és okozatok óhatatlan láncolatát, amely minden adott folyamatban egységesen kimutatható, a történelemnek is csak arra kellene koncentrálnia, ami összemérhető – így a történeti-kulturális módszer szintén együtt jár azzal, hogy szellemi téren is elfogadja egyfajta abszolút kauzalitás érvényesülését, és „az összehasonlító tudományok speciális módszereivel dolgozzék: szintézissel, induktív összehasonlítással és általánosítással”. Lamprechtenél ez a nézőpont mindenféle különbség feláldozásához vezet. A történészek képesek, sőt inkább kötelesek abbahagyni annak kutatását, ami a dolgokat elválasztja, méghozzá annak érdekében, hogy felfedezzék, ami egységet teremt közöttük. Ebből kifolyólag nem kell minden személyt olyan különleges egyénként kezelniük, amely csak rá jellemző, pontosan meghatározott, egyedi karakterrel rendelkezik, még kevésbé olyan lényként, aki képes befolyásolni a történelem menetét. Az egyént sokkal inkább úgy kell felfogni, mint aki azonos a többiekkel, olyan generikus mintának tekintve, amit egyedül az arra a csoportra jellemző közös gondolatok, érzések és impulzusok dominálnak, amelyhez tartozik.³⁵ Az osztályfogalmat előtérbe helyező marxista történészekkel ellentétben Lamprecht számára a minden *mást* magyarázni képes, meghatározó társadalmi egység a nemzet volt, amit nem törvénykezési vagy politikai értelemben definiált, hanem sokkal inkább romantikus módon, egy olyan organizmusként, mely saját belső törvényei szerint fejlődik és alakul. Ez a viták egy érdekes pontját képezte: a nemzetfogalom többé már nem a múlt individualizációjának eleme volt, mint

³⁴ Simiand 2005: 34.

³⁵ Lamprecht 1896–97.

sok történész számára a 19. század első évtizedeiben, hanem sokkal inkább a történeli lét egy szabályos dimenziójává vált.³⁶

Természetesen ebben az időszakban is léteztek a fentiekől eltérő hangok, amelyek vonakodtak az emberi létezés konkrétságát feláldozni a tudomány nevében. Ugyanakkor, sajnálatos módon, sokan azok közül, akik a történelem individuális jellegét védelmükbe vették, továbbra is a személyes nagyság retorikáit alkalmazták. Másként fogalmazva, az események formálására képes nagy politikusok álltak szemben a Simiand és Lamprecht által felidézett névtelen társadalmi erőkkel. Még azok a történészek is, akik nem adták meg magukat a heroizáló ideológiának, olyan valószínűtlen egyéneket álmodtak meg, akik teljesen szabadon és következetesen cselekszenek. Friedrich Meinecke „az egyén feloldhatatlan, egységes és *a priori* központi magjáról” beszélt, míg Eduard Meyer a cselekvő személyiségeket állította szembe a közönyös egyénekekkel, akik „csupán azért rendelkeznek névvel a történelemben, mert – véletlenségből – különleges történelmi folyamatok közvetítői voltak, mint például hivatalnokok, diplomaták, tisztviselők és hasonlóak. Nekik tehát csak a nevük és a foglalkozásuk tarthat számot történelmi érdeklődésre, nem pedig a saját személyiségük.”³⁷ Meg kell jegyezni azt is, hogy a történetírásban a nagy emberek előtérbe helyezése szinte mindig együtt jár azzal, hogy a politikának tulajdonítanak elsődleges szerepet. Csupán az állam tűnik érdemesnek arra, hogy a történelmi vizsgálódás tárgya legyen. Ahogyan a német történész, Eberhard Gothein ironikusan megírta, a kiemelt fontosságú cselekedetek, az állammal kapcsolatos tények a politikatörténészek kiváltságait képezik, míg a kultúrtörténészek lényegében nem másra, mint a szemetesre és a „régii dolgok lomtárára” (*das Kehrichtfass und die Rumpelkammer*) összpontosították a figyelmüket.³⁸ Egy olyan időszakban, amelyet nagymértékben meghatározott az állami hatalom megerősödése, valamint a tömegek politikai tényezőként való elismerése, a *Historische Zeitschrift* hasábjain megjelenő írások nem foglalkoztak társadalmi problémákkal (nincsenek udvarok, gyárak, családok, külvárosok és más hasonlóak) és kispolitikával, amelyet az állami intézmények formális ideológiájával és megnyilatkozásaival azonosított.³⁹

Az ilyen meghatározás veszélyei már a következő években, az első világháború alatt és után egyértelművé váltak, amikor sok politikatörténésztől kiderült, hogy nem képesek megérteni a Németországot, és általában Európát megosztó komoly társadalmi feszültségeket. Eduard Spranger, a történelmi morfológia egyik megalapozója, akit a Gestapo a Hitler elleni összeesküvésben való részvétel gyanújával 1944. július 20-án letartóztatott, felismerte ezt a veszélyt, és bevallotta

³⁶ A társadalomtörténet és etnikai nacionalizmus kapcsolatáról a következő évtizedekben: Kocka 1990.

³⁷ Meinecke 1896; Meyer 1924 [1902].

³⁸ Gothein 1889.

³⁹ Ezt a fajta gondolatot megtaláljuk még: Blanning – Cannadine 1996.

Meineckének, hogy „Goethe gondolatai már nem elegendőek ahhoz, hogy jelenlegi poklunkat megértsük”.⁴⁰

Számomra úgy tűnik, hogy a 19. század végi módszertani vitákból a történelem sok szempontból meggyengülve került ki. A korszak történetírásának központi figurái mellett árnyékban maradtak a jóval gazdagabb és összetettebb nézetek, melyeket például Otto Hintze is vallott. A történetírás ezáltal hamarosan két csoportra oszlott egy erősen vitatható konceptuális törésvonal mentén, amely a társadalom- és a politikatörténetet választotta el. A következő évtizedekben a társadalomtörténet továbbhaladt a személytelen iránti elhivatottság útján, míg a politikatörténet továbbra is kivételes és makulátlan jellemekkel népesítette be a múltat (elfeledve Bismarck figyelmeztetését, miszerint „személyes hatásmat sokszor erősen eltúlozzák [...], mindennek ellenére senki nem fogja elvárni tőlem, hogy történelmet csináljak”⁴¹). Ez meglehetősen szomorú eredménynek számít, különösen, ha arra gondolunk, hogy ugyanebben az időben a történet-tudománytól „távolabb” álló két szerző, Max Weber és Wilhelm Dilthey különösen gazdag és innovatív gondolatokkal járult hozzá a biográfia és a történettudomány kapcsolatának kérdéséhez.

VII.

A 20. század folyamán a biografikus történetírás képe még tovább romlott. A biográfiával szembeni gyanakvás valószínűleg Franciaországban érte el csúcspontját.⁴² Az *histoire historisante* [historizáló történetírás] elleni harc a *Revue de synthèse historique* folyóirat hasábjain kezdődött, és azt az *Annales* történészei nyerték meg, akik a történelem egyének és események mögött húzódó mélyrétegeit (a társadalmi struktúrákat, mentalitásokat, hosszan tartó jelenségeket) próbálták meg összegyűjteni. Így a biográfia nagyon hamar a hagyományos történetírás jelképévé vált, azé a történetírásé, amit Fernand Braudel *histoire événementielle*-nek [eseménytörténetnek] nevezett, és amely a struktúrák helyett inkább a kronológia, a tömegek helyett pedig inkább a nagy emberek iránt érdeklődött. Marc Bloch és Lucien Febvre számára a történelem célja az ember, vagy „jobban mondva: az emberek. Az egyes szám helyett, mely az absztrakciónak kedvez, inkább a többes szám, a viszonylagosság nyelvtani kifejeződése felel meg a többféleséget tanulmányozó tudomány számára.”⁴³ Bloch és Febvre után azonban az *Annales* második és harmadik generációjának történészei minden, az egyén szintjén jelentkező feszültséget alárendeltek a hosszantartó kollektív struktúrák tanulmányozásának. Braudel meghatározásában az esemény nem más, mint por, „felszíni kavargás”, az egyének pedig csupán

⁴⁰ Epstein 1965.

⁴¹ Bismarck 1869. április 16-án tett kijelentése az északnémet országgyűlés előtt, idézi Plechanov 1898.

⁴² Konvitz 1976; Ferro 1989.

⁴³ Bloch 1973 [1949]: 83.

a valóság patinája, amely csillogó, de felszínes. Az, hogy az emberi cselekedetek illuzórikus természetét hangsúlyozta, a következőkből ered: „Minden olyan erőfeszítés, amely a történelem – nem mindig azonnal nyilvánvaló – fő áramlatával fordul szembe, eleve kudarcra van ítélve.” Az általa leírt rendszerben néhány kivételes szereplőt leszámítva (mint például V. Pius pápa, vagy Don Juan d’Austria) az emberek teljesen tehetetlenek voltak (V. Károly is egyfajta kiszámított, Spanyolország által áhított és létrehozott esetként jelenik meg, mint a birodalmi törekvések egyik leleménye).⁴⁴

Nem egyedül a társadalomtörténészek viseltettek bizalmatlansággal az egyének iránt. Az 1960-as és 1970-es években a kvantitatív történetírói módszerek berobbanását követően a történészek egy része szintén azt remélte, hogy a kulturális jelenségek kvantitatív eszközökkel is kimutathatóvá válnak (az ilyen típusú megközelítés kapcsán beszélt Pierre Chaunu a kultúra mint a „harmadik szint” elemzéséről). François Furet azt hangoztatta, hogy az alárendelt osztályok fogalma mindenekelőtt a névtelenséget és a tömeget idézi fel. Emmanuel Le Roy Ladurie pedig egy „emberek nélküli történelem” létrejöttét remélte. Jacques Le Goff (aki később két jelentős történeti biográfia szerzője lett) egy helyen azt írta, hogy a kollektív mentalitások története „a mindennapi, a gépiesen beidegződött cselekedetektől ad képet, azt kutatja, ami személytelen az egyén tudatában, ami közös Caesar és a legutolsó légionárius, Szent Lajos és a legszegényebb paraszt, Kolumbusz Kristóf és akármelyik matróza gondolkodásában”.⁴⁵

VIII.

A szingularitás iránti érzékenység évtizedeken keresztül csupán a történetírás egyes szegmenseiben létezett. Ezek egyike a prozopográfia volt. Lewis Namier, aki a történetfilozófia és eszmetörténet iránt egyaránt fenntartásokkal viseltetett, úgy gondolta, hogy a társadalmi tényeket tudományos igénnyel egyedül a viselkedés tanulmányozásán keresztül magyarázhatjuk meg. A mikroelemzés módszereinek segítségével a társadalmi tényeket megannyi egyedi létformára bontotta, amelyeket aztán jóval nagyobb egységekbe integrált. A történésznek „egyének ezreinek életével, egy egész hangyabollyal kell megismerkednie ahhoz, hogy annak különböző irányokba való terjedésekor minden egyes részét lássa, illetve megértse, hogy ezek hogyan kötődnek egymáshoz és hogyan függnek össze egymással; úgy kell néznie az egyes hangyákat, hogy közben az egész hangyabolyt se tévessze szem elől”.⁴⁶ Mindazonáltal Namier e pointilista koncepciója – melyhez hasonló lényegében már az ókori római történészeknél, illetve az angol arisztokrácia tudósainál is megjelent – gyakran magában foglalt egyfajta biográfiaellenes dimenziót abban az értelemben, hogy a múlt változatosságát feláldozták a szabályszerűségek nevé-

⁴⁴ Braudel 1996: 1318. Kritikai megjegyzésekhez lásd: Rancière 1992: 26–27.

⁴⁵ Furet 1963; Ladurie 1973; Le Goff 2005 [1974].

⁴⁶ Namier 1968: 46–47.

ben. Ahogy Louis Bergeron és Guy Chaussinand-Nogaret később megfogalmazta, a prozopográfia célja a szinguláris plurálissá alakítása volt: „megtalálni a valódi embereket, és rajtuk keresztül megalkotni a típusok definícióját. A tudós álcán túl megtalálni a mindennapi arcot, a regionális sajátosságokat és a fizionómiai változatosságot, valamint láthatóvá tenni a közös vonásokat.”⁴⁷

A másik érdekes tapasztalat a szociológia felől érkezett. Az 1910-es évek végén William Thomas és Florian Znaniecki *A lengyel paraszt* címmel monumentális munkát írt, amely az amerikai lengyel emigránsok személyes tanúvallomásaitól kezdve veszi számba a különféle anyagokat (a szerzők a személyes levelezéseket és Wladek önéletírását egyaránt „a kulturálisan passzív tömegekre tipikusan jellemzőnek” tekintették).⁴⁸ A könyvnek, részben politikai viszontagságok következtében, nehézségekkel teli sorsa volt, mivel Thomast, az elhivatott pacifistát házasságtörés miatt 1918-ban letartóztatták, és csak tíz évvel később engedték szabadon (ha már a biográfiai események súlyánál tartunk), részben pedig azért, mert tudományos okok miatt, az amerikai szociológia úgy döntött, hogy a személyes dokumentumok nem tekinthetők megbízhatónak. A kegyelemdőfés 1939-ben érkezett, amikor Herbert Blumer azt írta, hogy a jóvátehetően szubjektív eljárásokon alapuló biográfiai anyag nem teszi lehetővé érvényes és megbízható általánosítások megállapítását.⁴⁹

IX.

Amikor már hivatalosan is halottnak és elfeledettnek tekintették, olyan független kutatók egész sora fordult ismét a biográfia felé (köztük a szociológus Richard Hoggart vagy Danilo Montaldi), akik így kívántak megszólalást biztosítani mindazok számára, akikről a nagybetűs Történelem egyszerűen megfeledkezett.⁵⁰ Ez volt az a nézőpont, mindaddig a politikatörténet hagyományos nézőpontja, melyen keresztül az egyén fogalma fokozatosan megtalálta a visszavezető utat. A kezdetben a kizártak emlékezetéhez kötődő (csakúgy, mint az *oral history*, a népi kultúra, illetve a *gender*-tanulmányok esetében) biografikus reflexiók a 20. század utolsó két évtizede során fokozatosan a történettudomány érdeklődésének középpontjába kerültek.⁵¹ A marxizmus és a strukturalizmus válsága sok

⁴⁷ Bergeron – Chaussinand-Nogaret 1978: VI.

⁴⁸ Thomas – Znaniecki 2002.

⁴⁹ Blumer 1939; Becker 1966. Újabb megjelenése a személyes dokumentumokkal szembeni bizalmatlanság kapcsán a szociológiában: Becker 1970.

⁵⁰ Hoggart 1961; Montaldi 1961, 1971. Lásd továbbá Lewis 1961.

⁵¹ Dosse 2005. Példa lehet még erre egy egész sor folyóirat, amely külön figyelmet szentelt a biográfiának a hetvenes évek végétől egészen az ezredfordulóig. Kronologikus sorrendben néhány azon folyóiratok közül, melyek az életrajz és az önéletrajz problémáihoz kapcsolódóan különszámot jelentettek meg: *New Literary History* 1977: IX. 1; *Nouvelle revue de psychanalyse* 1979: 20; *Cahiers Internationaux de Sociologie*, „Histoires de vie et vie sociale” 1980: XLIX. 2; *Revue des Sciences Humaines*, „Récits de vie” 1983: 191; *Sigma*, „Vendere le vite: la biografia letteraria”

történést arra készítetett, hogy feltegye magának az egyénre vonatkozó kérdéseket. 1987-ben Bernard Guené azt írta, hogy „a struktúrák tanulmányozása során túl nagy szerepet kapott a szükségszerűség”. Néhány évvel később pedig Le Goff kijelentette: „úgy tűnik, a biográfia részben megszabadult azoktól a gátaktól, amelyek közé hamis problémák szorították. Akár még privilegizált megfigyelési ponttá is válhat.”⁵² Még a társadalomtörténészek is, akik hagyományosan nagyobb érzékenységet tanúsítanak a kollektív történeti tapasztalatok iránt, csalódtak és elégedetlenek voltak a társadalmi osztály és mentalitás mindent elhomályosító kategóriáival kapcsolatban, melyek a kulturális közeg és a gazdasági erők melléktermékkévé fokozták le az emberi cselekvések értelmét. Ennek következtében aztán ők maguk is az egyéni sorsokon kezdtek el gondolkodni.⁵³

Úgy vélem, hogy ezeket az új historiográfiai törekvéseket két egymással ellentétes meggyőződés jellemezte. Egyfelől megfigyelhetjük annak az óriási reménynek a hatását, amely jóval túlmutat a *normális* tudományos munkán. Daniel Bertaux francia szociológus jól érzékeltette mindezt. Szerinte 1968-ban úgy tűnt, hogy a biográfia a múlt alternatív és tekintélyellenes felfogásához, egyszersmind a társadalom megváltoztatásáért vívott küzdelemhez nyújt segédeszközt.⁵⁴ Másfelől megfigyelhető egyfajta lemondó, *minimalista* megközelítés, amely azon a különös meggyőződésen alapszik, miszerint az egyén tanulmányozása meglehetősen egyszerű feladat (ez a nézet, hozzá kell tennem, többnyire elsőbbséget élvez Bertaux nézőpontjaival szemben). Azonban egy 1985-ben a Sorbonne-on szervezett konferencián, az egyéni sorsokat ismét a történeti vizsgálódás homlokterébe irányító mély (bár nem mindig tudatos) okokat lesöpörték az útról mint túlságosan emocionális és pszichológiai szükségletekhez kötődő elemeket. A biográfiát úgy mutatták be, mint egy szórakoztató kiegészítő eszközt, „egy szerény lehetőséget, mely képes lehet segíteni (a történészeket) a hosszú időtartamú folyamatok és struktúrák kimutatásában, de semmiképp nem bizonyulhat intellektuális vezérelvnek”.⁵⁵ E jellemzések

1984: XVII. 1–2; *Poétique*, „Le biographique” 1985: 63; *Sources*, „Problèmes et méthodes de la biographie”, Actes du Colloque, Paris, Sorbonne 1985 május 3–4; *Diogène*, „La biographie” 1987: 139; *Social Research*, „Reflections on the Self” 1987; *Revue française de psychanalyse*, „Des biographies”, 1988: 52; *Enquête*, „Biographie et cycle de vie” 1989; *Cahiers de Philosophie*, „Biographies. La vie comme elle se dit...” 1990: 10; *Revue des Sciences Humaines*, „Le Biographique” 1991: 224; *Politix*, „La biographie. Usages scientifiques et sociaux” 1994: 27; *Revue Pôle Sud*, „Biographie et politique” 1994: 1; *Zeitschrift für Geschichte – Revue d’histoire*, „Biographie – Biographien – Biographie – Biographies” 1995; *Revue d’Allemagne et des Pays de langue allemande*, „Le genre biographique dans les historiographies française et allemande contemporaines” 2001: 33; *Revue des sciences humaines*, „Biographies” 2001: 263; *Littérature*, „Biographiques” 2002: 128. 1978 óta létezik egy folyóirat, amelyet kizárólag a biográfia műfajának szentelnek: *Biography. An Interdisciplinary Quarterly*.

⁵² Guéné 1987: 14; Le Goff 1996: 15. Lásd még: Davis 1999; Roche 1982; Corbin 1998.

⁵³ Annales szerkesztői 2007 [1989]: 585–592.

⁵⁴ Bertaux 1981.

⁵⁵ Bonin 1985: 173. Lásd továbbá Torres 1985. Erre vonatkozóan írta Le Goff, hogy „a biográfiák sokasodásában leginkább az zavar, hogy ezek legtöbbje egyszerű és egyértelmű visszatérés az életrajz hagyományos, felszínes, anekdotikus, laposan kronologikus változatához, feláldozva azt egy régimódi pszichológia számára, amelyek így képtelenek egy egyéni életút általános történeti

szerint az élettörténet csupán a (probléma feltárására vonatkozó előzetes) javaslat vagy illusztráció erejével bír (az elméleteket más tudományos folyamatokon keresztül alakítják ki, és a személyes történet díszítésként használandó, mint hab a tortán). Az élettörténet egyik esetben sem a társadalmi élet megértésére szolgál, csupán példákkal segíti az általános érvelést: olyan „szendvics”-eljárás, amely az egyéni létezés egy darabját csúsztatja az egyes kontextusok szeletei közé.⁵⁶

X.

A Pierre Bourdieu-kaliberű tudósok kritikai reflexióinak⁵⁷ segítségével a történészek többsége egyre inkább levetkőzte naivitását, és két alapvető jelentőségű kérdéscsoportot kezdett vizsgálni. Az első csoport a biográfiai elemzésre fókuszál. Mi a fontos és mi a kevésbé fontos egy személy életében? Mely kategóriák magyarázhatják ezt? Szabadság, nemzeti függetlenség és demokrácia? Hadsereg, iskola és család vagy társadalmi osztályok, kapitalizmus és még ki tudja mely külső elemek (zaj, környezetszennyezés és más hasonló)?⁵⁸ A kérdések második csoportja a biográfia és a történetírás közötti viszonyra koncentrálna: vajon az egyén élete képes lehet-e megvilágítani a múltat? Vajon az egyéni tanúságok képesek-e általános hipotézisek megfogalmazására?

A mikrotörténet egy olyan történeti megközelítésként bukkant fel, amely mindkét csoport kérdéseit megfogalmazta. Éppen úgy, ahogyan a nők vagy a népi kultúra története, a mikrotörténet is a történelem veszteségeinek, a múlt áldozatainak méltóságát próbálta meg helyreállítani.⁵⁹ 1976-ban Carlo Ginzburg Bertold Brecht híres kérdését („Ki építette a hétkapus Thébát?”) használta fel egy 16. századi molnár megszólaltatásához. A következő években Giovanni Levi tovább bonyolította a szóban forgó kérdést. Míg Ginzburg egy meglehetősen kivételes egyéniséget (Menocchio) tanulmányozott, Levi egy „banális helyre” (egy kicsi 17. századi falura) és „egy köznapi történetre” (egy meglehetősen nyers ördögűző papra) irányította a figyelmét.⁶⁰ A politikai szenvedély mindkét esetben (Ginzburg és Levi) módszertani elkötelezettséggel járt együtt. Mindketten újszerű módon használták a biográfia adatait, mondhatni agresszívebben, annak érdekében, hogy megkérdőjelezzék az egyházi és világi intézmények, lokális közösségek, társadalmi csoportok,

jelentőségének kimutatására. Az emigránsoknak a francia forradalom, majd a császárság utáni visszatéréről van szó, akik »semmit sem tanultak, és semmit sem felejtettek« (Le Goff 1989).

⁵⁶ A „szendvics-eljárás” kifejezés Charles Firth angol történészről ered. Lásd még Davies 1940.

⁵⁷ Bourdieu 1986; Passeron 1990.

⁵⁸ Bateson megállapította, hogy életének legfontosabb eseményei a versailles-i békeszerződés és a kibernetikai forradalom voltak, s mindezt így kommentálta: „Talán meglepően vagy megdöbbentően hangzik Önöknek, hogy nem említettem a hidrogénbombát, vagy akár a második világháborút. Nem említettem továbbá az autót, a rádió vagy a televízió elterjedését, és még sok más dolgot, ami az utóbbi hatvan esztendőben ment végbe” (Bateson 1972: 475).

⁵⁹ Ginzburg – Poni 1979.

⁶⁰ Ginzburg 1991; Levi 2001.

illetve más entitások látszólagos homogenitását, és ezáltal újraértékelték az egyéni sors és a társadalmi struktúrák közötti egyensúlyt. A normatív keretek repedéseiben való kutatások során a mikrotörténet felfedezte, hogy a társadalmi kontextus voltaképpen olyan, mint valamiféle, különböző sűrűségű elektromos mezőkkel rendelkező kötőszövet, és nem valamilyen egységes és egynemű entitás.⁶¹

Ez a hozzájárulás a történelem mint tudomány és a *polis* számára egyaránt nagyon fontos. Felfedte ugyanis a *valamihhez tartozás* bevett fogalmainak gyengeségeit. A társadalmi élet körök és lépések sorának tűnik, melyek metszik egymást, az egyik kör középpontja a másik perifériájának számít, és így tovább. Ebben a sémában az egyén, minden egyes egyén egy hibrid, vagyis különböző társadalmi tapasztalatok találkozási pontja.⁶² Van azonban valami szédítő ebben a nézőpontban: a kontextualizálás feladata kimeríthetetlennek tűnik (minden tér és idő egy másik térre és időre utal). Nem vagyok biztos abban, hogy az utóbbi néhány évben valóban képesek voltunk mit kezdeni ezzel a szédülésérzettel. El kell gondolkodni azon, hogy vajon nem próbáltuk-e túlságosan is gyakran tompítani, vagy éppen letagadni ezt az érzést, egészen addig a pontig, ahol e szédülést két utópiával próbáltuk meg ellensúlyozni (Paul Ricoeur ezeket az *önhittség* két formájának nevezte).

Az első utópia a biográfiai reprezentativitás jelensége: ez azt ígéri számunkra, hogy lehetséges felfedezni egy olyan pontot, amely magában foglalja a teljes egész összes jellemzőjét. A történésznek két ütemben kell dolgoznia: először is meg kell találnia a reprezentatív egyént (a normál parasztot, a normál nőt stb.), majd e reprezentatív egyén tulajdonságait induktív eljárással ki kell terjesztenie egy egész kategóriára (a parasztok osztályára, a női nemre, és így tovább). Joseph Secról írott könyvében Michel Vovelle például azt állapítja meg, hogy az egyén „egy társadalmi osztályt jelenít meg” (a 18. századi francia polgárságot). A maga részéről úgy gondolta, hogy Joël Cornette a Benoît Lacombe életéről írott munkájában „nem az Egyedit, hanem az egész világot megmutató tükröt kereste”.⁶³ Ez nagyon fontos nézőpont, amely egyesíti a biográfiai elemzést és az általánosításokat, ugyanakkor olyan fázisra vezet, amely az átlagoshoz közelítő tapasztalatokra irányul; a legáltalánosabb vonások kitüntetett szerepet kapnak (vagy legalábbis így kezelik őket), míg az egyénibb és személyesebb aspektusokat elhanyagolják.⁶⁴ Bárki, aki már dolgozott biográfiai jellegű forrásokkal (naplókkal, levelezéssel, emlékiratokkal stb.) tudja, hogy amennyiben ezt az utópiát követjük, óhatatlanul elsiklunk a személyes életek specifikumai felett, és eltapossuk a múlt sokféleségét. Látszólag ártatlanul, de mégis figyelmen kívül hagyjuk, vagyis inkább kijavítjuk a biográfia énközpontú elemeit (egy olyan eljá-

⁶¹ Revel é. n.

⁶² Grendi (szintén a mikrotörténet egyik megalapítója) alkotta meg a „normális kivétel” oximoronját: Grendi 1977: 35.

⁶³ Vovelle 1975; Cornette 1986.

⁶⁴ Eme „tipológizálási” tevékenység nyilvánvaló veszélyeiről lásd: Lepetit 1996: 78; Boureau 1990: 75–76.

rással, melyről a pozitivistáknak az egyedi sajátosságok eltüntetésére vonatkozó tanácsa juthat eszünkbe).⁶⁵ Ennek a mindennapos cenzori tevékenységnek az eredménye melankolikus lesz: a történeti idő mozdulatlan alapként jelenik meg, mindenféle ujjlenyomat nélkül.⁶⁶

A második utópia naturalista jellegű. Ebben az esetben a történészek nem keresik azt a varázslatos pontot, amely a történelmet mint egészet képes megvilágítani (egy korszakot, egy társadalmat, egy társadalmi csoportot stb.), hanem úgy határoznak, hogy „mindenki történetét akarják”. Amikor Giovanni Levi azt javasolta, hogy rekonstruáljuk „Santena falu *minden egyes* olyan lakosának életrajzi eseményeit, aki dokumentált nyomot hagyott hátra”,⁶⁷ nem láthatta előre, hogy a mikrotörténészek második generációja immár (Balzac híres kifejezésével élve) az Anyakönyvi Hivatallal fog versenyre kelni. Egy jóindulatú értelmezéssel azt mondhatjuk, hogy a történészek abban reménykednek, hogy képesek lesznek a múltat annak minden részletében leírni, és olyan értelmezési kategóriákat kidolgozni, amelyek számot vetnek az empirikus valóság teljes összetettségével és csorbítatlanságával. Csakhogy a tudásnak mint a valóság teljes másolatának ez az ideája inkább a Jorge Luis Borges által emlegetett térképészeket juttatja eszünkbe, akik – miközben a birodalom tökéletes térképének elkészítésére törekednek – egy olyan térképet hoznak létre, „mely a birodalom valós méreteivel rendelkezett, és azzal pontról pontra megegyezett”.⁶⁸ Ez persze lehetetlen feladat. De még ha lehetséges is, vajon elegendő is lenne? Vajon tényleg lehetővé tenné számunkra, hogy rekonstruáljuk egy korszak élő valóságát?

XI.

Ezekkel az utópikus zsákutcákkal szembenézve, melyek a biografikus történetírástól újra és újra eltávolítanak bennünket, fontosnak tűnik, hogy lépjunk egy lépést hátra, és a már több mint százéves *Methodenstreit* felé forduljunk. Manapság, mint politikai alanyoknak, mindnyájunknak fel kell tennünk a kérdést a hovatartozás fogalmának határaitól. Talán ezen oknál fogva hajlamosabbak vagyunk elfogadni Wilhelm Dilthey gondolatait, melyeket a korabeli történészek nagyrészt figyelmen kívül hagytak. Ezek a gondolatok azt fejtetik, hogy a világ nem érthető meg a hovatartozás fogalmai mentén, és még ennél is kevésbé a tulajdonviszonyok vagy

⁶⁵ Italo Calvino saját magán is kipróbálta mindezt: „Most azonban meg kell védenem magam az önéletrajzi emlékek írásának másik hibájától és bűnétől – attól, hogy valaki saját tapasztalatait egy adott generáció vagy környezet „átlagos” tapasztalataként kezeljem, kiemelve a leggyakoribb vonásokat és elhalványítva a személyesebbeket és különlegesebbeket. Eltérően attól, amit máskor csináltam, most az olasz „átlagtól” leginkább eltérő vonásokat szeretném kiemelni, mivel meg vagyok győződve arról, hogy az igazság birtokába könnyebben juthatunk a kivételes, mint az átlagos segítségével” (Calvino 1996).

⁶⁶ Levi 2000.

⁶⁷ Levi 2001: 39.

⁶⁸ Borges 1960.

az asszimiláció fogalmainak segítségével. Egy egyén egyszerűen képtelen *magyarázni* egy csoportot, közösséget vagy intézményt, és így van ez fordítva is, pusztán egy csoport, közösség vagy intézmény alapján nem lehet *magyarázatot adni* az egyénre. Mindig fennáll egyfajta egyenlőtlenség, ami lényegében leküzdhetetlen. Egyrészt az egyének elszenvedik, megélik és bevégzik mindazt, amit a közösségi élet létrehoz, ez utóbbiakon azonban meglátszik az egyének kontrollja is, ugyanakkor az emberi lét olyan terét fedik le, amely jóval tágasabb a biográfikusénál. Ezek már a mi életünk előtt is léteztek, és elmúlásunk után is itt maradnak: „átmennek az individuumokon, fennállnak bennük, de túlnyúlnak életükön és [...] a bennük megvalósuló tartalom, érték, cél révén önálló létük és saját fejlődésük van”.⁶⁹ Másrészt minden egyes individuum mindig hibrid természetű, vagyis egy olyan pont megtestesítője, ahol kapcsolatok hálói metszik egymást (*Kreuzungpunkt*). Noha az egyént csontjáig átítatják saját társadalmi tapasztalatai, ő maga soha nem korlátozódhat ezek közül csupán egyre. Ezzel kapcsolatban Dilthey a bíró példáját említi, aki – a bíróságon betöltött szerepén kívül – élete folyamán más egyéb dinamikus egységeknek is részese (*Wirkungszusammenhang*). Gondját viseli családjának, keresi gazdasági érdekeit, politikai feladatot lát el, valamint alkalomadtán a saját maga szórakoztatására még akár verseket is ír...

Ráadásul Dilthey számára egy közösség vagy intézmény és egy korszak vagy civilizáció közötti viszony nem definiálható a hovatartozás fogalmaival. Bizonyos, hogy minden korszak létrehozza a maga mérvadó alakjait, ez a kapcsolat egyirányú, és bizonyos időszakokban az élet különböző szférái közötti harmónia különösen erős. Például a 17. századi racionális és mechanikus szellemiség erősen hatott az irodalomra, a politikára és a háborús stratégiára. Ezek azonban kivételnek tekinthetők, mivel a különböző területek bizonyos függetlenséggel is rendelkeznek: „minden egyes [...] hatásösszefüggésnek értékek tételezése és értékek realizálása által önmagában van a középpontja”.⁷⁰ Egy civilizáció nem egy kompakt entitás: nem egyetlen szubsztanciából áll, melyet egy alapgondolattal össze lehet foglalni, hanem különböző tevékenységek (a gazdaság, vallás, jog, oktatás, politika, szakszervezetek, család stb. területén) egymásba fonódó vagy törékeny keveréke, melyek állandóan mozgásban vannak.

Dilthey a történeti világ ilyen alapvető pluralitását az idő szintjén is kidolgozta. Johann Gottfried Herder nyomán, aki szerint minden jelenség rendelkezik egy sajátos időbeliséggel, Dilthey úgy érvelt, hogy a történeti idő nem tekinthető sem egyenes vonalúnak, sem pedig egyfajta homogén folyamannak. Példának okáért a 18. században együtt létezett a felvilágosodás, Bach, vagy éppen a pietista mozgalom. Ez a korszak, „melyben a német felvilágosodás dominanciája ugyan számos területen erősen érezte a hatását, mégsem határozta meg a korban élt valamennyi ember életét, és még ott is, ahol hatott, más erővel együtt tette azt. A megelőző korokkal való szembenállásokból értékek halmozódnak fel,

⁶⁹ Dilthey 2004: 285.

⁷⁰ Dilthey 2004: 288.

a régi helyzetekhez és eszmékhez újra és újra kötődő erők pedig különösen hatékonyan bizonyulnak, miközben megpróbálnak új formát is létrehozni.⁷¹ Távol a változás egyfajta kompakt és megnyugtató képétől, Dilthey a történeti egészre mint plasztikus és konfliktuális entitásra tekint, melyben egymás ellen ható erők élnek együtt, amelyek egyúttal folyamatos harcban állnak a *Zeitgeist*tal. Ebből a nézőpontból, ahogy Siegfried Kracauer mondaná, az „időfolyam” kifejezést az „időfolyamok”-ra kellene cserélni.⁷²

A történelem perifériális vitalitása iránti érzékenységénél fogva Dilthey-nek szembe kellett néznie a szédülésnek azzal az érzésével, mely az egész biografikus történetírást táplálta. Ugyanakkor hű maradt a verseket író bíró példájához, nem hajolt meg sem a reprezentativitás, sem pedig a naturalista illúzió előtt. Rendelkezésünkre áll azonban egy másik út, méghozzá az, amely a tudás cirkuláris jellegéből indul ki. Hogy megérthessük az egészet, meg kell értenünk a részeket, ahhoz azonban, hogy ezeket a részeket megértsük, meg kell értenünk az egészet. Kölcsönös a függés tehát e két eljárás között, az egyik lényegében a másikat táplálja: „az egészre vonatkozó átfogó történeti kutatás megkívánja a benne foglalt egységek megértését”, ugyanakkor „az egyes személyiség megértése [...] megköveteli a rendszeres tudást”.⁷³ Vagyis a szédülés érzésének legyőzése helyett Dilthey inkább kezelni próbálja azt. „A módszer ily módon két irányban mozog. Amikor az egyedire irányul, a résztől halad az egész felé és attól vissza a részhez, amikor pedig az általánosra irányul, ugyanez a kölcsönhatás az általános és az egyedi között áll fenn.”⁷⁴ Úgy érvel, hogy az a tény, miszerint a kontextualizálás munkája soha véget nem érő jellegű (vagyis hogy minden tér és idő egy másik térre és időre utal), nem szükségszerűen kényelmetlenség, vagy – ami még rosszabb – átok. Talán éppen az emberi lét gazdagságát mutatja, hogy emiatt elveszik a megismerés lehetősége.

Elfogadni ezt a javaslatot, vagyis üdvözölni a történelem vég nélküli jellegének gondolatát, semmiképp sem nevezhető egyszerűnek. Ez annak elfogadását is jelentené, hogy minden értelmezés egyfajta hermeneutikai jártasságot feltételez, vagyis ezzel a történeti képzelőerő fontosságát is vallanánk. Ilyen módon pedig visszajutunk a kiindulási ponthoz, ahhoz a laphoz, amelyet Wilhelm von Humboldt 1821-ben a történéssz feladatáról szóló iratában figyelmen kívül hagyott, amikor arra emlékeztetett bennünket, hogy a múltbéli igazság megtalálásához „az események felsorolása és ábrázolása nem elegendő”. Annak érdekében, hogy a „részeket az egészbe tudják dolgozni”, a történészeknek használniuk kell a képzelőerejüket. Ez persze nem jelenti azt, hogy maguknak lehetne, vagy kellene kitalálniuk, hogy mi is történt. Annyit jelent csupán – de ez esetben a „csupán” persze semmiképp sem egyszerűt jelent –, hogy saját emberi mivoltukat kell a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszteniük, hogy ezáltal a múlt valóságai mind jobban átítathassák őket. Akárcsak a művészek, a történészek is imitációt

⁷¹ Dilthey 1976: 282.

⁷² Kracauer 2009 [1969]; lásd még Benjamin 1963 [1928].

⁷³ Dilthey 1976: 196; Dilthey 2004: 292.

⁷⁴ Dilthey 2004: 295.

hoznak létre: ők is az igazi belső valóságot keresik. Céljuk azonban teljesen más, „a művész pusztán a valóság rövid életű látszatát veszi el, csupán azért érinti meg a valóságot, hogy el tudjon illanni előle; a történész egyedül a valóságot keresi, és abba mélyen bele kell merülnie”. A valóság feletti lebegés helyett a történészek a múlt vizsgálatának rendelik alá képzeletüket: „ebben az alárendeltségben a képzelet nem pusztán fantáziaként működik, ezért helyesebb is, ha inkább intuíciónak vagy összekötési képességnek nevezzük”.⁷⁵

Fordította: *Kovács Ákos András*
Lektorálta: *Czoch Gábor*

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Allen, Grant 1878: Nation Making. *Gentleman's Magazine (Popular Science Monthly Supplement)* 121–126.
- Allen, Grant 1881: The Genesis of Genius. *Atlantic Monthly* XLVI. 371–381.
- Annales szerkesztői 2007 [1989]: Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni! In: Benda Gyula – Szekeres András: *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 585–592.
- Arendt, Hannah, 1977 [1958]: The Modern Concept of History. In: Uő.: *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. New York.
- Arendt, Hannah 1992: *Correspondance 1926–1969*. New York.
- Bateson, Gregory 1972: *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago.
- Becker, Howard S. 1966: *The Life History and the Scientific Mosaic. Introduction to Clifford R. Shaw: The Jack-Roller*. Chicago.
- Becker, Howard S. 1970: *Sociological Work. Method and Substance*. New Brunswick.
- Benda Gyula – Szekeres András 2007: *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest.
- Benjamin, Walter 1963 [1928]: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. Frankfurt am Main.
- Bergeron, Louis – Chaussinand-Nogaret, Guy (éd.) 1978: *Grands notables du premier empire*. Paris.
- Berlin, Isaiah 2006: Történelmi szükségszerűség. (Ford. Berényi Gábor.) In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.) 2006: *Történetelmélet I–II*. Budapest, II. 590–648.
- Bertaux, Daniel 1981: From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice. In: Uő.: *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills.
- Blanning, T. C. W. – Cannadine, David (eds.) 1996: *History and Biography. Essays in Honour of Derek Beales*. Cambridge.
- Bloch, Marc 1973 [1949]: *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. Paris.

⁷⁵ Dilthey 1976: 57–60.

- Blumer, Herbert 1939: *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. New York.
- Bonin, Hubert, 1985: La biographie peut-elle jouer un rôle en histoire économique contemporaine? In: *Problèmes et méthodes de la biographie*. Actes du Colloque (1985, mai 3–4.), Paris.
- Borges, Jorge Luis 1960: *El hacedor*. Buenos Aires.
- Bourdeau, Louis 1888: *L'histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme science positive*. Paris.
- Bourdieu, Pierre 1986: L'illusion biographique. *Actes de la recherche en sciences sociales* (62.) 62–63. 69–72.
- Boureau, Alain 1990: *Histoires d'un historien. Kantorowicz*. Paris.
- Braudel, Fernand, 1996: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III*. (Ford. R. Szilágyi Éva.) Budapest.
- Buckle, Henry Thomas 1858: *History of Civilization in England*. London.
- Calvino, Italo 1996: Un'infanzia sotto il fascismo. In: Uő.: *Eremita a Parigi: pagine autobiografiche*. Milano.
- Carr, Edward Hallett 1995 [1961]: *Mi a történelem?* (Ford. Bérczes Tibor.) Budapest.
- Châtelet, François 1962: *La naissance de l'histoire*. Paris.
- Corbin, Alain 1998: *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot, sur les traces d'inconnu, 1798–1876*. Paris.
- Cornette, Joël 1986: *Un révolutionnaire ordinaire. Benoît Lacombe, négociant 1759–1819*. Paris.
- Davies, Godfrey 1940: Biography and History. *Modern Language Quarterly* 1. 79–94.
- Davis, Natalie Zemon 1999: *Martin Guerre visszatérése*. (Ford. Lafferton Emese – Sebők Marcell.) Budapest.
- Dilthey, Wilhelm 1910: Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. In: Uő.: *Gesammelte Schriften. VII*. Stuttgart – Göttingen.
- Dilthey, Wilhelm 1976: *Selected Writings*. Cambridge.
- Dilthey, Wilhelm 2004: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. (Vál., ford. és jegyzeteket kész. Erdélyi Ágnes.) Budapest.
- Dosse, François 2005: *Le pari biographique. Ecrire une vie*. Paris.
- Droysen, Johann Gustav 1977: *Historik. Die Vorlesungen von 1857*. (hrgs. von P. Leyh) Stuttgart – Bad Canstatt.
- Durkheim, Emile 1963 [1895]: *Les règles de la méthode scientifique*. Paris.
- Durkheim, Emile 1975 [1883]: Le rôle des grands hommes dans l'histoire. In: Uő.: *Textes. 1. Eléments d'une théorie sociale*. Paris.
- Enzensberger, Hans Magnus 1966: Letteratura come storiografia. *Il Menabò* IX.
- Epstein, Klaus 1965: Friedrich Meinecke, Ausgewählter Briefwechsel. *History and Theory* 4. 1.
- Ferro, Marc 1989: La biographie, cette handicapée de l'histoire. *Le Magazine Littéraire* 4. 85–86.
- Fiske John 1881: Sociology and hero-worship. *Atlantic Monthly* 1. 75–84.
- Furet, François 1963: Pour une définition des classes inférieures à l'époque moderne. *Annales E. S. C.* 18. 459–474.
- Garraty, John 1957: *The Nature of Biography*. London.

- Ginzburg, Carlo – Poni, Carlo, 1979: Il nome e il come. Mercato storiografico e scambio diseguale. *Quaderni storici* 40. 181–190.
- Ginzburg, Carlo 1991: *A sajt és a kukacok*. (Ford. Galamb György János.) Budapest.
- Gothein Eberhard 1889: *Die Aufgaben der Kulturgeschichte*. Leipzig.
- Grendi, Edoardo 1977: Microanalisi e storia sociale. *Quaderni Storici* 35. 506–520.
- Guenée, Bernard 1987: *Entre l'Eglise et l'Etat. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Age*. Paris.
- Hay, Denis 1977: *Annalists and Historians. Western Historiography from the Eighth to the Eighteenth Centuries*. London.
- Hoggart, Richard 1961: *The Uses of Literacy: Changing Patterns in English Mass Culture*. Boston, Massachusetts.
- Hugo, Victor 1976 [1834]: Sur Mirabeau. In: Uő.: *Littérature et Philosophie mêlées*. Paris.
- Humboldt, Wilhelm von 2006: A történetíró feladatáról. (Ford. Rajnai László.) In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet I–II*. Budapest, II. 9–22.
- Humboldt, Wilhelm von 1904 [1818]: Betrachtungen über die bewegenden Ursachen in der Weltgeschichte. In: Uő.: *Gesammelte Schriften*. Berlin.
- Humboldt, Wilhelm von 1939: Briefe an Karl Gustav von Brinckmann. In: Leitzmann, Albert (Hrsg.): *Briefe von Wilhelm von Humboldt*. Leipzig.
- Jonas, Hans 1974: *Philosophical Essays. From Ancient Creed to Technological Man*. Chicago.
- Kant, Immanuel 2006: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemzőgből. (Ford. Vidrányi Katalin.) In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.) 2006: *Történetelmélet I–II*. Budapest, I. 276–288.
- Kelley, Donald R. 1970: *Foundations of Modern Historical Scholarship. Language, Law and History in the French Renaissance*. New York – London.
- Kocka, Jürgen 1990: Ideological Repression and Methodological Innovation: Historiography and the Social Sciences in the 1930s and 1940s. *History and Memory* 2. 130–138.
- Konvitz, Josef 1976: Biography: The Missing Form in French Historical Studies. *European Studies Review* 6. 9–20.
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. (Ford. Hidas Zoltán – Szabó Márton.) Budapest.
- Kracauer, Siegfried, 2009 [1969]: *Detektívregény – értelmezés. Történelem – a végső dolgok előtt*. (Ford. Teller Katalin.) Budapest.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy 1973: *Le territoire de l'historien*. Paris.
- Lamprecht, Karl 1896–97: Was ist Kulturgeschichte? Beitrag zu einer historischen Empirik. *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* I. 75–150.
- Le Goff, Jacques 2005 [1974]: Mentalitástörténet. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 361–374.
- Le Goff, Jacques 1989: Comment écrire une biographie historique aujourd'hui? *Le Débat* 54. 48–53.
- Le Goff, Jacques 1996: *Saint-Louis*. Paris.
- Lepetit, Bernard, 1996: De l'échelle en histoire. In: Revel, Jacques (éd.) 1996: *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris.

- Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. (Ford. Fenyves Katalin.) *Korall* (1.) 2. 81–92.
- Levi, Giovanni 2001: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. (Ford. Pribojszki Dóra – Szekeres András – Fenyves Katalin.) Budapest.
- Lewis, Oscar 1961: *The children of Sanchez: autobiography of a Mexican family*. New York.
- Longo, Mario 1986: *Historia philosophia philosophica. Teorie e metodi della storia della filosofia tra Seicento e Settecento*. Milano.
- Löwith, Karl 1949: *Meaning in History. The Theological Implications of the Philosophy of History*. Chicago.
- Meinecke, Friedrich 1896: Zum Streit und die kollektivische Geschichtsschreibung. *Historische Zeitschrift* 76.
- Meinecke, Friedrich 1965 [1936]: *Die Entstehung des Historismus*. Munich.
- Meyer, Eduard 1924 [1902]: Zur Theorie und Methodik der Geschichte. In: *Kleine Schriften*. Halle, I. 1–78.
- Momigliano, Arnaldo 1971: *The Development of Greek Biography*. Cambridge, Massachusetts.
- Montaldi, Danilo 1961: *Autobiografie alla leggera*. Torino.
- Montaldi, Danilo 1971: *Militanti politici di base*. Torino.
- Mosse, George L. 1978: *Toward the Final Solution. A History of European Racism*. London.
- Namier, Lewis B. 1968 [1931]: The Biography of Ordinary Men. In: Uő.: *Skyscrapers and other Essays*. New York.
- Passeron, Jean-Claude 1990: Biographies, flux, itinéraires, trajectoires. *Revue française de sociologie* 31. 3–22.
- Plechanov, Gheorgi V. 1898: *Über die Rolle der Persönlichkeit in der Geschichte*. Berlin.
- Plutarkhosz 1978: *Párhuzamos életrajzok*. (Ford. Máthé Elek.) Budapest.
- Pomper, Philip 1996: Historians and Individual Agency. *History and Theory* 3. 281–308.
- Quételet, Adolphe 1835: *Sur l'homme et le développement de ses facultés ou Essai de physique sociale*. Paris.
- Rancière, Jacques 1992: *Les mots de l'histoire. Essai de poétique du savoir*. Paris.
- Revel, Jacques é. n.: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 51–70.
- Rilke, Rainer Maria 2003: *Duinói elégiák*. (Ford. Rónay György.) Budapest.
- Roche, Daniel (éd.) 1982: *Journal de ma vie. Jacques-Louis Ménétra compagnon vitrier au 18e siècle*. Paris.
- Schlanger, Judith 1971: *Les métaphores de l'organisme*. Paris.
- Simiand, François 2005 Történeti módszer és társadalomtudomány. Kritikai tanulmány Lacombe, illetve Seignobos urak újabban megjelent könyveinek apropóján. (Ford. Takács Ádám.) In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 9–49.
- Thomas, William I. – Znaniecki, Florian 2002: *A lengyel paraszt Amerikában és Európában*. (Ford. Andor Mihály – Horváth Ágota.) Budapest.
- Torres, Felix, 1985: Du champ des *Annales* à la biographie: réflexions sur le retour d'un genre. In: *Problèmes et méthodes de la biographie*. Actes du Colloque (1985. mai 3–4.), Paris.
- Vovelle, Michel 1975: *L'irrésistible ascension de Joseph Sec, bourgeois d'Aix*. Aix-en-Provence.